

УДК: 321.7-044.372(100):321(477)]«20»

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-9-64-98>

**THE CRISIS OF THE LIBERAL-DEMOCRATIC
DOCTRINE OF THE MODERN SOCIETIES
DEVELOPMENT: CHALLENGES FOR UKRAINE**

**КРИЗА ЛІБЕРАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДОКТРИНИ
РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ: ВИКЛИКИ ДЛЯ
УКРАЇНИ**

**КРИЗИС ЛИБЕРАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ
ДОКТРИНЫ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО
СОЦИУМА: ВЫЗОВЫ ДЛЯ УКРАИНЫ**

Борис Дем'яненко,

доктор політичних наук,
професор, професор кафедри
політології,
декан соціоісторичного
факультету
_dem-@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6000-1713>
ID: G-7071-
2019(<http://www.researcherid.com/rid/G-7071-2019>)
ДВНЗ «Переяслав-
Хмельницький державний
педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»,
м. Переяслав-Хмельницький,
вул. Сухомлинського, 30,
Київська обл., Україна, 08401

Borys Demianenko,

Doctor in Political Sciences,
Professor of the Department of
Political Sciences, Dean of the
Socio-Histological Faculty
_dem-@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6000-1713>
ID: G-7071-
2019(<http://www.researcherid.com/rid/G-7071-2019>)
Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University, 30,
Sukhomlynsky Str.,
Pereiaslav-Khmelnytskyi,
Kyivregion, Ukraine, 08401

Віра Дем'яненко,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
_dem-@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6283-480X>
G-7062-2019
(<http://www.researcherid.com/rid/G-7062-2019>)
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
м. Переяслав-Хмельницький,
вул. Сухомлинського, 30,
Київська обл., Україна, 08401

Vira Demianenko,

PhD in Political Sciences,
Associate Professor of the
Department of Political
Sciences
_dem-@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6283-480X>
G-7062-2019
(<http://www.researcherid.com/rid/G-7062-2019>)
Pereiaslav-Khmelnyskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University, 30,
Sukhomlynsky Str.,
Pereiaslav-Khmelnyskyi,
Kyivregion, Ukraine, 08401

ABSTRACT

Based on the published sources and literature, intrasystemic and extrasystemic factors of the modern world democratic transit which cause anti-democratic and anti-liberal transformations of developed liberal democracies were synthesized. Among the internal system factors are: 1) the state-legal aspect associated with the growing mismatch between the pace of the social structure complexity and the ability of man to realize them, the extreme complexity of public administration, the growth of the legal system, loss of legitimacy of existing forms of government and statehood; 2) socio-economic aspect associated with increasing social polarization among national societies, the monopolization of markets by large corporations; 3) political and cultural aspect associated with the loss of faith in democracy, as the best project of social development, due to the inability of political elites to solve pressing problems – from social to environmental, manipulative behavioral practices progress, manifestations of marginality and more.

Non-systemic factors are related to: 1) the globalist aspect, which finds practical manifestation in the growth of raw materials, energy and environmental crises, global climate change, epidemiological (pandemic) outbreaks of social diseases, man-made disasters, natural disasters; 2) geopolitical aspects, which are manifested in the growing demographic imbalance between Western and non-Western civilizations, narrowing the boundaries of nation states sovereignty, the spread of anti-American / Eurosceptic sentiments and expanding the social base of authoritarian regimes, the permanent growth of terrorist practices as a method of reaching political goals; 3) geoeconomic aspect, which is manifested in the weakening of traditional political institutions as a consequence of economization of international relations, increasing the likelihood of financial and economic crises, destabilization of national economies of peripheral countries, increasing social polarization between rich and poor countries, increasing migration flows to developed countries. It is concluded that the problems of the current stage of democratic transit cannot call into question the fundamental principles of liberal-democratic doctrine as a model of socio-political self-organization and the historical way of realization of socio-political community in general and man as a person in particular.

Keywords: *liberal-democratic doctrine, crisis, modern society, globalization, global metropolis, world periphery.*

Постановка проблеми. Тенденції, які все частіше фіксуються на початку ХХІ ст. у світовому політичному процесові, дозволяють констатувати, що курс на розбудову держав на засадах ліберальної демократії все більше вступає в конфлікт з інтересами громадянських суспільств і втрачає свій позитивний (конструктивний) зміст. В окремих напрямках еволюції ліберально-демократична доктрина розвитку сучасних суспільств уже демонструє контпродуктивну сутність. Українська держава не перебуває осторонь від

анонсованих процесів. Після здобуття в 1991 р. незалежності вище державне й політичне керівництво, спираючись на домінуючі світові тенденції й певний рівень суспільних очікувань, проголосило курс на побудову держави на засадах ліберальної демократії. Не дивлячись на значні труднощі й неоднозначні результати (навіть відверті відкати) реалізації впродовж майже трьох десятиліть цього курсу, ліберально-демократичні принципи організації державно-політичної влади залишаються головним орієнтиром вітчизняного політикуму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З другої половини ХХ ст. демократія, її сутнісні ознаки, характеристики, національні й видові моделі, проблеми функціонування, перспективи розвитку тощо знаходяться під прискріпливою увагою політиків, науковців, які сповідують різні методологічні підходи й ідеологічні переконання. Найсуттєвішими для аналізу кризових явищ і перспектив ліберальної демократії в ХХІ ст. є численні роботи провідних західних (насамперед американських) експертів, що мають значний досвід державної, політичної та академічної діяльності (Зб. Бжезинський (Бжезинский, 2004; Бжезинский, 2007; Бжезинський, 2000), П. Б'юкенен (Бьюкенен, 2008; Бьюкенен, 2003), Г. Кіссінджер (Киссинджер, 2006), Дж. К'єза (Къеза, 2006), Дж. Сорос (Сорос, 1994; Сорос, 1999; Сорос, 2004), С. Хантінгтон (Хантингтон, 2004; Хантингтон, 2003)). Натепер актуальною бачиться робота американського дослідника Ф. Фукуями «Кінець історії та остання людина» (Фукуяма, 2004), який на початку 90-х рр. ХХ ст. зробив висновок про перемогу демократичної доктрини як еволюційної закономірності людського суспільства. Американський політик і публіцист з правими поглядами П. Б'юкенен, зокрема, стверджував, що Захід і його унікальний ліберально-демократичний устрій перебувають на краю загибелі через низьку динаміку західних суспільств у порівнянні з іншими цивілізаціями та розмивання базових цінностей Заходу іншими світоглядними системами (Бьюкенен, 2003).

Важливим джерелом дослідження феномену ліберальної демократії (у т. ч. кризових явищ, які вона переживає) є праці сучасних академічних суспільствознавців І. Валерстайна (Валлерстайн, 2001; Валлерстайн, 2003), Л. Даймонда (Даймонд, 2017), М. Ван Кревельда (Кревельд, 2006), Дж. Стігліца (Стиглиц, 2003), Е. Тодда (Тодд, 2004). Моделюючи політичну парадигму ХХІ ст. І. Валерстайн зробив висновок, що глобалізоване людство не зможе підтримувати режим глобальної ліберальної демократії, більше того, ця ідеологія вмирає й небезпечні класи у ХХІ ст. знову стануть активними суб'єктами політичної боротьби (Валлерстайн, 2003: 43). До схожих висновків прийшов і нідерландський військовий футуролог М. Ван Кревельд, який вважає, що в будь-якому випадку новий світ не потребуватиме збереження ліберально-демократичного політичного режиму. Сильні намагатимуться реалізувати свої владні амбіції безпосередньо, а слабкі будуть змушені запобігати перед сильними або збиватися в маргінальні банди (Кревельд, 2006: 515-516).

Ліберальна демократія, її основні тенденції сучасного розвитку є постійним предметом дослідження американського політолога Л. Даймонда (Даймонд, 2017), який вважає, що демократичне управління потребує постійного вдосконалення, інакше люди шукатимуть альтернативу в авторитаризмі. Досліджуючи основні тенденції розвитку сучасної цивілізації через призму економічної глобалізації, Нобелівський лауреат Дж. Стігліц у книзі «Глобалізація: тривожні тенденції» (Стиглиц, 2003) зазначив, що сучасний капіталізм може і повинен бути удосконалений. Серед зарубіжних дослідників у контексті предметної площини нашої статті варто назвати авторів, які сконцентровані на вивченні саме тенденції антидемократичності сучасності – Джейсон Бреннан, Лукан Вей, Патрік Дж. Денін, Ян Зелонка, Даніель Зіблатт, Стівен Левицький, Девід Рансіман та ін.

У вітчизняній політичній науці досі відчувається брак фундаментальних комплексних досліджень насамперед прояву кризових явищ і прогнозування перспектив ліберально-демократичних цінностей і практик у глобальних масштабах. Проте дисертації С. Білошицького, О. В'юницької, Н. Гедікової, В. Голоперова, Т. Грозіцької, Н. Збітневої, О. Кубракової, захищені в останнє десятиліття, підкреслюють зростаючий інтерес українських дослідників до проблем демократизації й лібералізації сучасних суспільств.

Метою статті є виокремлення на основі опублікованих теоретичних досліджень, аналітичних і статистичних матеріалів внутрішньосистемних і зовнішніх факторів суспільного розвитку сучасності, які викликають антидемократичні й антиліберальні трансформації існуючих розвинутих ліберальних демократій.

Виклад основного матеріалу. Після закінчення Другої світової війни демократія в світі помітно зміцнилася. Якщо в 1941 р. демократичних держав було трохи більше десятка, то до 2000-го р. лише у восьми країнах світу ніколи не проводилися серйозні вибори. Упродовж двох десятиліть від часу падіння Берлінської стіни, демократія мала небувалу глобальну перевагу. У Європі та Азії найуспішніша мережа альянсів в історії, очолювана США, об'єднувала світові ліберальні демократії не тільки спільними інтересами, але й цінностями (Даймонд, 2017). Після розпаду соціалістичної системи у Центрально-Східній Європі та закінчення геополітичного протистояння американський філософ Ф. Фукуяма прийшов до висновку, що «явно всесвітній характер сучасної ліберальної революції має особливе значення, оскільки він є свідченням того, що діє фундаментальний процес, який диктує загальну еволюційну закономірність для всіх людських суспільств, тобто існує певна Універсальна Історія, яка веде до ліберальної демократії» (Фукуяма, 2004).

Проте після фінансової кризи 2007–2008 рр. демократія стала відступати. У 2017 р. країн, де демократія втрачала позиції, було більше, ніж тих, де вона їх зміцнювала. Згідно з Індексом демократії від The Economist Intelligence Unit, у 2017 р. відступ демократії пережили 89 країн і лише в 27-ми вона зміцнилася. Останній «перехідний індекс» (Transformation Index) від Фонду Бертельсманна (аналітичного центру, який досліджує країни, що розвиваються – прим. авторів) засвідчив, що якість демократії впала до найнижчого за 12 років рівня. Ці індекси оцінюють не просто демократію (народовладдя), а ліберальну демократію (з вільно обраною владою, яка поважає права людини, меншин, верховенство права й незалежні інститути) (Після десятків років перемог демократія в світі починає втрачати позиції).

Досить тривожною є тенденція щодо ставлення громадськості розвинених країн світу до демократії. Центр майбутнього демократії в Кембриджському університеті, який відстежує погляди на демократію з 1995 р., констатував, що впродовж останніх десятиліть ХХ ст. задоволеність демократією зростала, а за останнє десятиліття показник підтримки демократії став негативним. Опитування 2019 р. (охопило 154 країни, 4 млн. осіб) показали, що частка незадоволених демократією в своїх країнах становила 58 %. Особливо високий рівень незадоволеності демократією в США й Великобританії (у Великій Британії частка незадоволених демократією в 1995 р. становила 47 %, у 2005 р. – 33 %, у 2019 р. – 61 %). Один із авторів дослідження доктор Роберто Фоа пояснив зниження довіри до демократії тим, що демократичні інститути продемонстрували неспроможність справитися з деякими із основних криз сучасності – від економічних криз до глобального потепління (У світі зростає незадоволеність демократією – дослідження). Варто також відмітити, що вже вирости покоління людей, які загалом мало що знають про досвід боротьби із фашизмом, нацизмом, тривалого процесу утвердження демократії в післявоєнній Європі й США, а тому можуть втрачати інтерес до демократичного проєкту.

У середині 2017 р. Freedom House представила світові свій звіт під назвою «Руйнуючи демократію: цілі, стратегії та методи сучасних автократів». Правозахисна організація вже не вперше звертається до теми шкоди, якої демократії завдає вплив Російської Федерації й Китаю. Автори дослідження відмітили, що стрімке зростання сучасного авторитаризму в Російській Федерації й Китаї становить серйозний виклик ліберальній демократії в світі, адже ці держави здатні значно посилювати вплив на політичні рішення в демократичних країнах шляхом залучення політичних консультантів і лобістів. У Звіті перераховано арсенал новітніх тактик, які допомагають підтримувати політичний режим як усередині Російської Федерації, так і поза її межами (Демократія у світі переживає найбільшу кризу за десятиліття – Freedom House). Такі тенденції можуть мати катастрофічні наслідки для регіональної й глобальної стабільності. Їх уже можна розледити у Російській Федерації, основною метою якої є підрив цілісності демократичних країн та їхніх інститутів (Європейський Союз). Амбіції ж Пекіна ще ширші, так само як і його ресурси для їхнього втілення – апарат пропаганди має на меті закріпити глобальне лідерство Китаю в світі (Звіт Freedom House: Глобальна криза демократії може мати катастрофічні наслідки). Якщо Російська Федерація та Китай усвідомлюють, що для закріплення свого впливу в межах своїх кордонів, їм необхідно придушувати відкриті дебати, опонентів та інститути, то демократичні країни, у свою чергу, повинні усвідомити, що для збереження власних свобод, вони повинні захищати ці свободи поза своїми межами.

Одним із найвражаючих елементів занепаду демократії в світі експерти вважають абстрагування США від їхнього історичного зобов'язання сприяти розвитку й підтримувати демократію в світі. Колись США надихали пригноблені народи й намагалися просувати демократію. А тепер вони мають президента, який відкрито захоплюється В. Путіним і заявляє про «особливий зв'язок» із Кім Чен Ином. Натомість Російська

Федерація й Китай «збільшують репресії» на своїх територіях та «експортують свій згубний вплив» назовні, йдеться в оприлюдненій доповіді міжнародної правозахисної організації Freedom House «Freedom In The World 2018» («Свобода в світі в 2018 році») (Демократія у світі переживає найбільшу кризу за десятиліття – Freedom House). Президент Freedom House М. Абрамовітц небезпідставно заявив, що основні принципи демократії, включно з гарантіями вільних і чесних виборів, прав меншин, свободи преси і верховенства права, перебувають під тиском у всьому світі. У доповіді зазначено, що 2017 р. став 12-м поспіль роком занепаду глобальної свободи, а в 71-й країні світу фіксується «зниження рівня політичних прав і громадянських свобод». За оцінками Freedom House, Україна (на початок 2018 р.) була «частково вільною» країною, а Крим отримав статус «невільної» території, яку окупувала Російська Федерація. Такий статус залишився в Україні і згідно Звіту цієї організації 2020 р., який охоплює період з 01 січня 2019 по 31 грудня 2019 р. Грунтуючись на демократичних президентських виборах 2019 р. відзначається, що в порівнянні з попереднім роком в Україні на два пункти (з 60 на 62) покращилася ситуація зі свободою, політичні права оцінили у 27 пунктів із 40, громадянську свободу в 35 із 60. Загалом із 195 оцінених країн і територій 83 (43 %) визнані «вільними», 63 (32 %) – «частково вільними», 49 (25 %) – «невільними» (Freedom in the World 2020; Freedom in the World 2020. A Leaderless Struggle For Democracy).

Найсильніші демократії світу натепер сконцентровані на власних внутрішніх проблемах – економічній нерівності, тероризмі, стрімкому потоку мігрантів тощо, у той час як могутні авторитарні режими (Російська Федерація й Китай) використовують глобальний занепад демократії не лише для посилення внутрішніх репресій, але й для експорту власного антидемократичного впливу за кордон. Китай пропонує альтернативну модель ліберальній демократії. Позбувшись багатьох рис диктатури після смерті Мао Цзедуна, він знову

зосереджує владу в руках однієї людини (Сі Цзіньпіна), якому недавно скасували обмеження щодо тривалості перебування на посаді глави держави. Деякі претенденти на автократію наводять КНР як приклад сприяння авторитарної влади зростанню економіки. Проте за небувалими успіхами Китаю ховаються глибокі проблеми. Китайська еліта стає закритим класом для самих себе. 50 найбагатших членів Всекитайських зборів народних представників разом «коштують» \$94700000000, що в 60 разів більше 50 найбагатших конгресменів США. Темпи зростання китайської економіки сповільнилися з 10 % до менш ніж 8 % і падають далі (особливо в контексті світової пандемії коронавірусу) (Болезни демократии). А це величезна проблема для політичного режиму Китаю, легітимність якого безпосередньо залежить від здатності забезпечувати перманентне економічне зростання.

На думку дослідників, у США скорочення ознак демократії пришвидшилося в 2017 р. через свідчення про російське втручання на виборах 2016 р., порушення основних етичних стандартів адміністрацією президента Д. Трампа та «зменшення прозорості уряду». У доповіді також ідеться про те, що президент Російської Федерації В. Путін продемонстрував зростання можливостей сучасних авторитарних режимів шляхом організації дезінформаційних кампаній під час виборів у європейських демократіях (Демократія у світі переживає найбільшу кризу за десятиліття). В європейських країнах дедалі більше ультраправих антидемократичних (популістських) сил обіймають місця в урядах, а на Близькому Сході та в Північній Африці авторитарне правління й нестабільність лише підсилюють один одного (Звіт Freedom House: Глобальна криза демократії може мати катастрофічні наслідки).

У Звіті Freedom House 2020 р. зазначено, що чисельність демократій перебуває натепер на найнижчому рівні за 25-річну історію звітів: із 29 оцінених держав 10 були визнані демократичними, 10 – гібридними, а 9 – авторитарними.

Відмічається, що впродовж останнього десятиліття кількість гібридних режимів зросла більш ніж удвічі, тоді як кількість демократичних режимів скоротилася на третину. Зокрема, серед лідерів країн Центральної та Східної Європи за останні роки «зменшилася навіть видимість того, що вони грають за демократичними правилами». Угорщина, Сербія та Чорногорія у 2020 р. опинились у групі перехідних/гібридних, а не демократичних режимів, Польща тепер вважається країною «напівконсолідованої демократії», погіршивши таким чином свій рівень демократичності (Freedom in the World 2020. A Leaderless Struggle For Democracy). Угорський прем'єр-міністр В. Орбан вибудував систему влади, яку гордо назвав неліберальною демократією. «Неліберальна демократія» – це реальна концепція, яку просувають Угорщина та Польща як альтернативу ліберальним системам Західної Європи, що, на їхню думку, уже застаріли та неактуальні (Що таке «неліберальна демократія» і як її запроваджують в Угорщині?). Зрештою, коли усунуто достатньо засобів стримування й противаги, потенційному автократові легше знищити саму демократію: або через придушення опозиції (як у Туреччині), або через вихолощення законодавчої гілки влади (як у Венесуелі, де уряд улаштував інсценування виборів).

Проте, загалом у світі зберігається високий рівень суспільної підтримки демократичних політичних процедур. Проведене Pew Research опитування 2018 р. у 38 країнах виявило, що в середньому частка прихильників системи, де закони ухвалюють виборні представники, становить 78 %. Але численні меншини виступають прихильниками недемократичних альтернатив: 24 % вважають, що було б непогано, якби державою керували військові, 26 % подобається ідея «сильного лідера», здатного «приймати рішення без втручання парламенту чи судів». Загалом автократія виявилася популярнішою серед менш освічених респондентів (Після десятків років перемог демократія в світі починає втрачати позиції).

Основними факторами суспільного розвитку сучасності, які викликають антидемократичні й антиліберальні трансформації ліберально-демократичних суспільств, стали як внутрішньосистемні, так і зовнішні (позасистемні) фактори. У контексті внутрішньосистемних факторів помітне місце займає державно-правовий аспект проблеми, пов'язаний із наростанням невідповідності між темпами ускладнення соціальної структури суспільства й здатністю людини до їх усвідомлення, надзвичайним ускладненням систем управління суспільством, розростанням правової системи, втратою легітимності існуючих форм організації влади і державності (Білошицький, 2013: 368). Офіційні канали представництва все більше перетворюються на канали відтворення еліт. Еволюція політичних партій і партійних систем теж демонструє яскравий антидемократичний і антиліберальний характер, що знаходить практичне вираження у виродженні багатопартійних систем фактично в двопартійні (чи двоблокові); у перешкоджанні політичних систем появи нових політичних партій; олігархізації керівництва політичних партій та уповільненні темпів ротації партійних еліт.

Викликає занепокоєння й такий внутрішньосистемний виклик стабільному функціонуванню ліберально-демократичних суспільств як тривожність і мобілізаційність масової свідомості. Такий стан суспільства детермінується неспроможністю політичних еліт ефективно вирішувати назрілі суспільні проблеми – загрози тероризму, зростання безробіття, зокрема через «перевиробництво» інтелектуальної робочої сили, міграцію, проблеми соціального захисту (медичне забезпечення, рівень зарплат тощо); невизначеністю / розмитістю політичних, економічних, суспільних, морально-культурних координат життя людини через роздробленість джерел інформації (постправа, коли об'єктивна істина поступається емоціям і особистим переконанням, чуткам і брехні); відчуттям неможливості впливати на розклад суспільного життя, прийняття політичних рішень, бо політики

здебільшого діють в інтересах корпорацій, замикаються в своєму власному світі, комунікуючи зі суспільством засобами маніпулятивних технологій.

Найдинамічніше в сучасному західному світі розвинувся сектор таких порушень прав людини, як вторгнення в приватне життя громадянина державних, наддержавних і корпоративних інститутів з метою збирання інформації про спосіб його життя. Законодавчо розширені під приводом боротьби з тероризмом права урядових служб щодо прослуховування телефонних розмов громадян, контролю їхньої електронної пошти, відслідковування контрольних записів бібліотек, медичних, банківських, туристичних, транспортних організацій (Правительство США «снижает стандарты» на прайвеси). У західних ліберально-демократичних суспільствах швидкими темпами вдосконалюються системи ідентифікації особи за біометричними показниками. Подальше збереження курсу на обмеження прав людини з одночасною згодою суспільства відмовитися від частини своїх прав і свобод заради безпеки (реальної чи штучно створеної) практично призводить до демонтажу ліберально-демократичних практик і заміни їх «повзучим авторитаризмом».

Тривожною для подальших перспектив ліберальної демократії експерти вважають тенденцію радикальної трансформації функцій класичної національної держави. Після перемоги у «холодній війні» провідні ліберально-демократичні країни світу переглянули роль держави у системі здійснення влади й управління. Одночасно зі стрімким виходом держави з економічної та соціальної сфер, низка елітарних елементів громадянського суспільства перехопила політичну владу. Йдеться про клуби, корпорації, банки, фінансові організації, які виступили в авангарді цього процесу. Фактичне перетворення правлячої еліти й елітарних інститутів громадянського суспільства на джерело політичної влади суперечить нормативному канону ліберальної демократії й відтворює механізми влади, характерні для елітарних форм державного правління (Білошицький, 2013: 370).

Ліберальна демократія як історично зумовлена форма демократії на сучасному етапі її розвитку головною формою масової участі передбачає участь у виборах, широку свободу для лобістської діяльності, якою займаються в основному бізнес-лобі, панування ринкових механізмів регулювання та уникнення політичною владою втручання в економіку. Така модель сьогодні демонструє, що вона не дуже зацікавлена в широкій участі громадян чи ролі організацій, не пов'язаних із бізнесом. Британський соціолог К. Крауч вважає, що така модель скочується до постдемократії, коли, не зважаючи на проведення виборів і можливість зміни урядів, публічні дебати являють собою детально зрежисований спектакль, яким керують команди суперників-професіоналів, які володіють технологіями переконання й піднімають обмежене коло проблем, відібраних цими командами. Маса громадян відіграє пасивну, мовчазну, навіть апатичну роль, відгукуючись лише на послані сигнали. За цим спектаклем електоральної гри розгортається неопублічна реальна політика, яка спирається на взаємодію між вибраними урядами й елітами, які представляють переважно ділові кола. І хоч такий сценарій не реалізується ще повною мірою, у сучасній політиці достатньо елементів, що свідчать про реальну його загрозу (Крауч, 2010: 24-25).

З др. пол. XX ст. спостерігається тенденція до посилення вертикальної соціальної динаміки, що відображає процес соціальної стратифікації єдиного глобалізованого світу. У результаті утворилася глобальна еліта, що об'єднує представників еліт світових і національних фінансово-економічних інститутів, збройних сил провідних країн світу, найрозвинутіших секретних служб, політичних апаратів національних держав і міжнародних організацій, глобальних ЗМІ тощо. Викликає побоювання утвердження в сфері міжнародних відносин дворівневої системи політичних стандартів, при якій один рівень реалізується в середовищі агентів, підпорядкованих впливу глобальної влади, інший

домінує в системі відносин, пов'язаних із функціонуванням цієї глобальної влади. У результаті США як центр дислокації інститутів глобального управління випадає з системи демократичної підзвітності перед своїм геополітичним оточенням. Національні лідери США отримують суттєві повноваження щодо населення за межами власної держави, не будучи перед ним підзвітними і не маючи від нього представницького мандата.

Натепер спостерігається тенденція, що лідер демократичного світу США корегує свій міжнародний курс у напрямі часткового відсторонення від справ просвітництва й поширення демократичних цінностей, зменшення представництва в проєктах демократичного й просто загальноконсолідованого світового характеру й зосереджується на внутрішніх справах. США нині проходять через чергове випробування на зрілість й непорушність демократії на національно-державницькому рівні за президентства Д. Трампа, стиль керівництва якого окремими дослідниками позиціонується як популістський (Барабаш, 2019; 104). Авторитетний журнал «Economist» провів паралелі між Д. Трампом і право-популістськими політиками Марін Ле Пен і Віктором Орбаном (Illiberalism: Playing with fear).

Потужним чинником підриву перспектив утвердження в світі ліберально-демократичних практик стало посилення відчуження національних еліт від цінностей та інтересів місцевих громад. Посилення процесів політичної та економічної глобалізації призвело до формування транснаціональних глобальних еліт, спроможних проводити консолідовану політику щодо всього світу. У сучасному світі зафіксовано тенденцію втрати інтересу еліти до запитів власних суспільств, оскільки інтереси транснаціонального глобального проєкту краще захищені й ефективніше лобіюються. Цей процес реально загрожує перетворити правлячу політичну еліту у відособлений / закритий клас, відірваний від громадянського суспільства більше, ніж це

відбувалося в практиці деспотичних режимів, з якими і покликана була боротися ліберальна демократія.

У сучасних умовах глобалізації, яка обмежує суверенітет національних держав, Ф. Фукуяма відмітив ще одну принципову проблему сучасної ліберальної демократії, що є для неї фундаментальним викликом: вона пропонує економічний успіх і безпеку, однак не створює гордість, спільноту чи ідентичність. Виключно важко створювати ідентичність і відчуття спільноти, не залучаючи національну державу. Так, в Європейському Союзі насамперед ішлося про економічну інтеграцію, але ніхто не потурбувався про формування глибшої європейської ідентичності (Автор книги «Конец истории» Фрэнсис Фукуяма о популярности Путина и Трампа...). Водночас, коли загальноєвропейські інститути у прийнятті рішень перебирають усе більше повноважень (а встановити конкретних відповідальних за них неможливо), виникає відчуття, що простір демократії на національному рівні звужується, а простір наднаціональної бюрократії розширюється. Саме це створило умови для поширення настроїв євроскептицизму, зростання популярності правих популістських політичних партій і рухів.

Серйозною зовнішньою загрозою для ліберальної демократії є нині економічна глобалізація. Висловлюється думка, що глобалізація часто приводить до заміни старої диктатури національних еліт новою диктатурою міжнародного фінансового капіталу, до домінування ринкових структур над державно-політичними. Система економічної влади демонструє потужніший рівень можливостей, ніж політична система й держава. Посилення економічної взаємозалежності національних економік радикальним чином змінює характер відносин місцевих ринків і урядів національних держав. Аналізуючи діяльність міжнародних фінансових інституцій – Міжнародного валютного фонду (МВФ), Світового банку (СБ), Європейського банку реконструкції й розвитку (ЄБРР), Світової організації торгівлі (СОТ), які загалом розробляють

світову макроекономічну політику, американський економіст, лауреат Нобелівської премії з економіки за 2001 р. Джозеф Юджин Стігліц зазначив, що в цих організаціях домінуючу роль відіграють не просто найбагатші промислові країни, а їхні комерційні й фінансові кола, що відображається на політиці міжнародних фондаций (Стігліц, 2003: 16). Надаючи фінансову допомогу на певних умовах, вони змушують країни частково відмовитися від суверенітету для того, щоб ринки капіталу, які часто змінюються та спекулянти, яких цікавить лише короткочасний прибуток, а не тривале зростання країни і підвищення життєвого рівня населення, могли їх «дисциплінувати», указуючи їм, що вони повинні робити і чого не повинні робити (Стігліц, 2003: 129). Дж. Стігліц підкрелив, що найгірше те, що багато політичних заходів МВФ, зокрема швидка й передчасна лібералізація руху капіталу, вплинули на посилення глобальної нестабільності. Особливо в бідних країнах програми МВФ у період кризи у багатьох випадках не тільки не сприяли стабілізації становища, а й фактично погіршували стан справ (Стігліц, 2003: 14). Країни можуть одержати користь від глобалізації лише коли вони будуть приймати її на своїх умовах, обмежуючи вплив зовнішніх інститутів на свою економічну й соціальну політику, будуючи власну зовнішню і внутрішню політику шляхом внутрішніх політичних дискусій, а не під тиском міжнародних організацій (Стігліц, 2003: 258-259). Водночас глобалізація не є абсолютним злом, є сфери, які потребують глобальних колективних дій, а отже побудови ефективної системи глобального управління в інтересах розвитку цивілізації, а не фінансово-промислових груп.

Несприятливими для розвитку ліберальної демократії стають політичні наслідки соціальної поляризації й згорання доктрини «суспільства загального добробуту». Країни з високими рівнями доходів скорочують перелік соціальних допомог й обмежують доступ до якісних державних послуг. Разом із хронічним безробіттям, низькою зарплатою й

високими податками ці заходи сприяють зростанню масштабів бідності й соціальної ізоляції (Доклад о соціальной защите в мире 2014/15...). При цьому поширення бідності в провідних країнах світу відбувається на тлі зростання показників економічної активності й фінансово-матеріального благополуччя населення загалом. Замість демократичного принципу єдиної нації, що спільно й солідарно буде майбутнє, утверджується принцип «двох націй»: вищого й нижчого класів. Через зміни пропорцій розподілу суспільного багатства, яка посилюється аутсорсингом, виводом робочих місць, масовою трудовою імміграцією знижуються доходи середнього класу; спостерігається відсутність зростання в абсолютному вимірі, а у відносному – погіршення порівняно з верхніми прошарками. Руйнується стабільність і стійкість середнього класу, а отже й стабільність демократії загалом. Поляризація сучасного ліберально-демократичного суспільства містить у собі жорстоке протиріччя між вузькою групою осіб, що має можливість користуватися всіма досягненнями сучасної цивілізації, і рештою населення, велика частка якого існує в умовах, що принижують їхню людську гідність. Тому не дивно, що останні все частіше віддають перевагу праворадикальним, консервативно націоналістичним ідеям, або лівим політичним доктринам, які нині часто поєднуються в популістській риторичі й ідеології.

Посилення соціальної поляризації в межах національних держав відтворюється й на глобальному міждержавному рівні. За даними досліджень у рамках Програми міжнародних співставлень на 2017 р. на долю країн із високим рівнем доходу, де проживають 17 % населення світу, припадало 49 % світового валового внутрішнього продукту (ВВП) за паритетом купівельної спроможності (ПКС). На долю країн із підвищеним середнім (36 % населення) і пониженим середнім рівнем доходу (40 % світового населення) припадало, відповідно, 34 % і 16 % ВВП за ПКС (Новые сопоставления по паритету покупательной способности показывают...). Продовжуються

тенденції до концентрації світової економіки лише в декількох ключових країнах (за вищезазначеними дослідженнями на Китай і США припадає третина світової економіки); зменшення частки держав у світовій торгівлі; скорочення обсягу прямих іноземних інвестицій у країни третього світу. У політичній сфері наростаюча соціальна поляризація демонструє повернення до явищ, властивих доліберальним періодам: олігархізація влади; маргіналізація соціальних низів; ослаблення суспільного консенсусу; уповільнення темпів соціальної мобільності.

Глобальні проблеми зі сфери взаємодії «людина – природа» уже ставлять під сумнів продуктивний політичний розвиток ліберально-демократичних суспільств. Йдеться про зниження динаміки відтворення населення; негативні наслідки науково-технічного прогресу; хвороби, епідемії, пандемії; військові конфлікти і загроза тероризму; зміна клімату, небезпечне для збереження здоров'я й життя забруднення довкілля; енергетична криза; зростання дефіциту сировинних ресурсів.

Генеральний директор Центру ліберальної сучасності в Берліні Ральф Фюкс стверджує, що ліберальна демократія нині зіткнулася з подвійною проблемою. Перший виклик – це авторитарні режими, які стають більш самоствердними (Китай, Російська Федерація, певним чином Іран та їхні послідовники). Такі режими обіцяють багатство, прогрес і стабільність без демократії. Вони бачать себе супротивниками і кидають виклик моделі ліберальної демократії. Інший виклик, який вселяє не менше занепокоєння, виходить із середини, з ядра ліберальної демократії – це хвиля «правого популізму» націоналістичного, ксенофобного й авторитарного рухів у країнах з ліберальною демократією» (Як криза ліберальної демократії впливає на Україну). Зіткнувшись близько з мусульманським світом у результаті активної імміграції, ведучи боротьбу проти ісламського фундаменталізму, західний світ досить активно переймає засади його доктрини: зневагу до встановлених

правил і до людини як особистості, ностальгію за минулим, прагнення відтворити правила й умови минулих епох (природно, що не в такій мірі, як ісламські радикали – прим. авторів).

Пристосовуватися державам із ліберальною демократією до тяжких часів буде все важче через посилення цинізму громадян щодо політики. У всіх розвинених країнах світу скорочується членство в політичних партіях. Так, на середину другого десятиліття XXI ст. у Великобританії лише 1 % громадян були членами політсил (у 1950 р. таких було 20 %) (Болезни демократии). Загальносвітовою тенденцією стало зниження інтересу громадян до голосування. Такий громадянський цинізм щодо політики міг би бути здоровим проявом, якби у людей було менше вимог до держави, але вони і далі покладають на неї багато очікувань. Унаслідок цього виникає отруйна й нестабільна суміш: з одного боку, залежність від держави, і зневага до неї – з іншого. Залежність змушує державу занадто розширюватись і перевантажувати себе, тоді як зневага до неї позбавляє її легітимності.

Більшість авторів, які досліджують теорію й практику демократичного транзиту, наголошують на тому, що демократія як модель суспільно-політичної самоорганізації працює за наявності низки факторів і передумов: наявності інституту приватної власності й ринку; наявності середнього класу; судової системи, що діє на основі верховенства права; традиції суспільної самоорганізації та самоврядування; розвиненого громадянського суспільства; вільних ЗМІ тощо. Однак, для України є проблемою не лише відсутність чи нерозвинутість багатьох із указаних факторів. Не меншим викликом для України (як і загалом для країн Східної Європи) є «парадокси свободи», на які вказав дослідник демократії та відомий болгарський політолог І. Крастев. Він виділив «п'ять революцій», які фундаментально переформатували умови і простір функціонування системи ліберальної демократії в Європі та світі загалом. По-перше, культурна революція 1967–

1968 рр. не лише проголосила тріумф прав людини, але водночас знівелювала ідею колективних цілей, пов'язаних із дефініціями нації, класу, сім'ї; по-друге, ринкова революція, яка опиралася на принцип «риннок знає краще, ніж уряд», у підсумку призвела до поляризації суспільства й зростання соціальної нерівності; по-третє, «кінець комунізму» і необмежена глобалізація призвели до розриву контракту між елітою й суспільством (еліти перестали бути підконтрольними електорату); по-четверте, революція, пов'язана з розвитком Інтернету, призвела до проблематизації ідеї політичної спільності та утворення самозамкнених спільнот, які не розуміють одна одну; по-п'яте, революція, пов'язана з когнітивною сферою й поглибленням знань про людину, наслідком якої постало бажання діяти та управляти суспільством опираючись на принцип «не потрібні ідеї й концепції, достатньо маніпулювати емоціями». Таким чином, переконаний І. Крастев, революційні зміни забезпечили для сучасної людини і суспільства «максимум свободи, але демократичні інститути зруйновані» (Лупацій).

Потужна революціонізація простору свободи спровокувала не стільки «втєчу від свободи», скільки значне й спонтанне піднесення протестних настроїв. Невдоволення державою-нацією, «втєчею/дезертирством еліт», зростанням соціальної нерівності й загальної незахищеності, спровокувало зростання протестних рухів у світі загалом і в Україні зокрема. У багатьох європейських країнах представники протестних і маргінальних рухів помітно потіснили традиційні політичні сили й отримали представництво в національних парламентах та урядах. Водночас виявилось, що зміна / відставка уряду й політичного режиму не призводить автоматично до зміни політичного курсу. Три майдани в Україні за неповні три десятиліття її незалежності наочно продемонстрували, що зміна політичного режиму не призводить автоматично до «перезавантаження системи» і докорінних соціально-економічних перетворень у країні. Очевидним став той факт,

що електоральна модель демократії надає обмежені можливості та інструменти для «перезаснування держави», забезпечення фундаментальних соціальних трансформацій і сучасних форм політичної демократії.

Утішною з точки зору розвитку демократії в Україні виглядає її підтримка українським суспільством. Згідно з останнім (06-11 грудня 2019 р.) опитуванням р , проведеним Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно зі соціологічною службою Центру Разумкова, 52 % громадян вважають, що демократія є найбільш бажаним варіантом державного устрою для України. Водночас протилежної думки, що за певних обставин авторитарний режим може бути кращим, дотримуються 20 %, ще 19 % відповіли, що для них не має значення, демократичний режим у країні чи ні (Реформи в Україні: громадська думка населення – 2019).

Висновки. Криза ліберальної демократії в світі небезпечна тим, що посилення антидемократичних тенденцій на планеті не лише матиме суттєві наслідки для особистих прав і свобод людей, але й створює ряд економічних і безпекових ризиків. Коли дедалі більше країн стають автократичними і репресивними, порушуються міждержавні договори й альянси, нації та регіони стають нестабільними, а жорстокі екстремісти отримують більше можливостей для своєї деструктивної діяльності. Гіпотетична заміна демократичних норм на авторитарні матиме багато негативних наслідків: результати виборів буде легко спрогнозувати; ЗМІ будуть переповнені пропагандою, що вихвалитиме лідерів і паплюжитиме опонентів режиму; авторитарні уряди повністю контролюватимуть соціальні мережі та інтернет; зростатиме корупція й безкарність за неправомірні (але політично вмотивовані) дії й т. п.

Можна погодитись із твердженням ряду авторитетних інтелектуалів, що правила функціонування сучасної ліберально-демократичної економічної світосистеми сприяють

збільшенню розриву в рівнях економічного розвитку між високорозвинутими індустріальними країнами і країнами, що розвиваються. Ліберальна демократія в майбутньому може залишитися формою організації провідних країн світу (так зв. «золотого мільярда»), які зможуть забезпечити високі стандарти споживання ресурсів за рахунок решти людства («світової периферії»). У гіршому випадку – усі існуючі нині суспільства в боротьбі за ресурси віддадуть перевагу авторитарним або тоталітарним політичним практикам.

І все ж, попри означені проблеми і невтішні прогнози, важко не погодитися з твердженням Ф. Фукуями, що піки і провали на шляху руху ліберальної демократії неминучі, «але не можна бачити у поразці ліберальної демократії в будь-якій конкретній країні чи в цілому регіоні свідчення загальної слабкості демократії. Цикли і розриви, як такі, не суперечать історії як універсальному й спрямованому процесу, так само як наявність економічних циклів не заперечує можливість тривалого економічного зростання» (Фукуяма, 2004).

Політичні реалії майже трьох останніх десятиліть засвідчили, що форма організації влади і способи її практичного здійснення в Україні досі носили не стільки концептуальний і органічний характер, скільки формальний, ритуальний, гібридний, а подекуди й імітаційний. Склалася стійка практика механічного калькування на вітчизняний ґрунт окремих юридичних норм і політичних традицій провідних (насамперед західноєвропейських) країн світу без урахування національної специфіки, що загалом веде до нівелювання в середовищі українців значного позитивного потенціалу ліберальної демократії. Пам'ятаючи, що ліберально-демократична доктрина містить у собі ряд течій (класичний лібералізм, лібертаризм, соціал-лібералізм, неолібералізм, неоконсерватизм, християнський лібералізм), що покликані адаптувати її до конкретних історичних, економічних, соціокультурних умов конкретних суспільств, вітчизняному політикуму й академічному експертному співтовариству вже

давно варто було б визначитись і сформулювати чітку концепцію лібералізації й демократизації українського суспільства, адекватну викликам, що постали (і продовжують поставати) перед країною.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Freedom in the World 2020. A Leaderless Struggle For Democracy. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2020/leaderless-struggle-democracy> (дата звернення: 14.06.2020).

2. Freedom in the World 2020. URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2020> (дата звернення: 14.06.2020).

3. Illiberalism: Playing with fear // *The Economist*. 12.12.2015. URL: <https://www.economist.com/leaders/2015/12/12/playing-with-fear> (дата звернення: 04.06.2020).

4. Автор книги «Конец истории» Фрэнсис Фукуяма о популярности Путина и Трампа, и о вызове, на который должна ответить демократия. URL: <http://inshe.tv/politics/2016-03-26/103882/> (дата звернення: 14.06.2020).

5. Барабаш О. В. Криза демократії і складнощі лібералізму: причини виникнення, механізми та перспективи розвитку // *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія : *Політологія*. 2019. № 2. С. 103-117.

6. Бжезинский Зб. Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство. Пер. с англ. Москва: Междунар. отношения, 2004. 288 с.

7. Бжезинский Зб. Еще один шанс. Три президента и кризис американской сверхдержавы. Москва: Междунар. отношения, 2007. 240 с.

8. Бжезінський З. Велика шахівниця. Пер з англ. Львів – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. 236 с.

9. Білошицький С. В. Ліберальна демократія в ХХІ столітті: ресурси, виклики, перспективи. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук. Київ, 2013. 455 с.

10. Болезни демократии. URL: <http://pressorg24.com/politics/bolezni-demokratii> (дата звернення: 05.06.2020).

11. Бьюкенен П. Дж. На краю гибели. Пер. с англ. М. Башкатова. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2008. 349 с.

12. Бьюкенен П. Дж. Смерть Запада. Пер. с англ. А. Башкирова. М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. 444 с.

13. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. Пер. с англ. П. М. Кудюкина. Под общей редакцией канд. полит. наук Б. Ю. Кагарлицкого. СПб.: Издательство «Университетская книга», 2001. 416 с.

14. Валлерстайн И. После либерализма. Пер. с англ. под ред. Б. Ю. Кагарлицкого. Москва: Едиториал УРСС, 2003. 256 с.

15. Даймонд Л. Чи існує криза ліберальної демократії? URL: https://zik.ua/news/2017/10/17/chy_ishnuie_kryza_liberalnoi_demokratii_1187333 (дата звернення: 16.06.2020).

16. Демократія у світі переживає найбільшу кризу за десятиліття – Freedom House. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28978013.html> (дата звернення: 02.06.2020).

17. Доклад о социальной защите в мире 2014/15: Обеспечить экономическое восстановление, инклюзивное развитие и социальную справедливость. URL: <http://www.world-psi.org/sites/default/files/documents/research/socialdevelopmentgoals-ru.pdf> (дата звернення: 12.06.2020).

18. Звіт Freedom House: Глобальна криза демократії може мати катастрофічні наслідки. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28978023.html> (дата звернення: 02.06.2020).

19. Киссинджер Г. Стратегия США и превентивная война // *The International Herald Tribune*. 2006. 14 april. URL: <http://www.inosmi.ru/translation/226828.html> (дата звернення: 15.06.2020).

20. Крауч К. Постдемократия. Пер. с англ. Н. В. Эдельмана. М. : Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. 192 с.

21. Кревельд Мартин Ван. Расцвет и упадок государства. Пер. с англ. под ред. Ю. Кузнецова и А. Макеева. Москва: ИРИСЭН, 2006. 544 с.

22. Къеза Дж. Война империй: Восток – Запад. Раздел сфер влияния. Пер. с ит. Н. Мироновой. Москва: Эксмо, 2006. 320 с.

23. Лупаций В. «Криза демократії» та необхідність національної моделі соціальних інновацій. URL: <http://sg-sofia.com.ua/kriza-demokratii-taneobhidnist-nazionalnoji-modeli-sozialnih-innovazij> (дата звернення: 01.06.2020).

24. Новые сопоставления по паритету покупательной способности показывают: на долю стран с низким и средним уровнем дохода приходится половина мировой экономики. URL: <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2020/05/19/new-purchasing-power-parities-show-low-and-middle-income-economies-account-for-half-of-the-global-economy> (дата звернення: 11.06.2020).

25. Після десятків років перемог демократія в світі починає втрачати позиції. URL: <http://argumentua.com/stati/p-slyadesyat-k-v-rok-v-peremog-demokrat-ya-v-sv-t-pochina-vtrachati-po-zits> (дата звернення: 01.06.2020).

26. Правительство США «снижает стандарты» на прайвеси // *Права человека в России*. 2000. 6 октября. URL: <http://www.hro.org/editions/alert/4-9/23/htm> (дата звернення: 04.06.2020).

27. Реформи в Україні: громадська думка населення – 2019. URL: <https://dif.org.ua/article/reformi-v-ukraini-gromadska-dumka-naselennya-2019> (дата звернення: 14.06.2020).

28. Сорос Дж. Утвердження демократії. Пер. з англ. О. Коваленко. К. : Основи, 1994. 224 с.

29. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму. Відкрите суспільство під загрозою. Пер. з англ. Р. Ткачук, А. Фролкін. Київ: Основи, 1999. 259 с.

30. Сорос Дж. Мыльный пузырь американского превосходства. На что следует направить американскую мощь. Пер. с англ. Москва: Алпина Бизнес Букс, 2004. 192 с.

31. Стиглиц Дж. Глобализация: тревожные тенденции. Пер. с англ. Г. Г. Пирогова. Москва: Нац. общест.-науч. фонд, 2003. 304 с.

32. Тодд Э. После империи. Рах Americana – начало конца. Пер. с фр. Е. Н. Корендясова. Москва: Междунар. отношения, 2004. 240 с.

33. У світі зростає незадоволеність демократією – дослідження. URL: <https://ua-news.liga.net/world/news/u-sviti-zrostaє-nezadovolenist-demokratieyu-doslidjennya> (дата звернення: 10.06.2020).

34. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. Пер. с англ. М. Б. Левина. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2004. URL: http://lib.ru/POLITOLOG/FUKUYAMA/konec_istorii.txt (дата звернення: 16.06.2020).

35. Фукуяма Ф. Америка на распутье. Демократия, власть и неоконсервативное наследие. Москва: АСТ, 2007. 288 с.

36. Хантингтон Самюэл Ф. Запад: уникальность, а не универсальность. URL: <http://www.liberal/ru/article.asp?Num=44> (дата звернення: 16.06.2020).

37. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. Пер. с англ. А. Башкирова. Москва: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. 635 с.

38. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Пер. с англ. Т. Велимеева. Ю. Новикова. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2003. 603 с.

39. Що таке «неліберальна демократія» і як її запроваджують в Угорщині? URL: <https://zakarpatty.net.ua/News/187840-ShCho-take-neliberalna-demokratiia-i-iak-ii-zaprovadzhuut-v-Uhorshchyni> (дата звернення: 02.06.2020).

40. Як криза ліберальної демократії впливає на Україну. URL: <https://nakipelo.ua/yak-kriza-liberalnoyi-demokratiyi-vplivaye-na-ukrayinu/> (дата звернення: 12.06.2020).

REFERENCES

1. *Freedom in the World 2020. A Leaderless Struggle For Democracy*. Retrieved from: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2020/leaderless-struggle-democracy>.
2. *Freedom in the World 2020*. Retrieved from: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2020>.
3. Illiberalism: Playing with fear // *The Economist*. 12.12.2015. Retrieved from: <https://www.economist.com/leaders/2015/12/12/playing-with-fear>.
4. *Avtor knigi «Konets istorii» Frensis Fukuyama o populyarnosti Putina i Trampa, i o vyzove, na kotoryy dolzhna otvetit' demokratiya* [The author of The End of History, Francis Fukuyama, on the popularity of Putin and Trump, and the challenge that democracy must meet]. Retrieved from: <http://inshe.tv/politics/2016-03-26/103882/>.
5. Barabash, O. V. (2019). Kryza demokratii i skladnoshchi liberalizmu: prychny vynyknennia, mekhanizmy ta perspektyvy rozvytku // *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Seriiia : Politolohiia. 2. 103-117 [in Ukrainian].
6. Bzhezinskiy, Zb. (2004). *Vybor. Global'noe gospodstvo ili global'noe liderstvo* [Choice. Global domination or global leadership]. Per. s angl. M.: Mezhdunar. otnosheniya. 288 [in Russian].
7. Bzhezinskiy, Zb. (2007). Eshche odin shans. Tri prezidenta i krizis amerikanskoj sverkhderzhavy. [Another chance. Three presidents and the crisis of the American superpower]. M. : *Mezhdunar. otnosheniya*. 240 [in Russian].
8. Bzhezinskiy, Z. (2000). *Velyka shakhivnytsia* [Big chessboard.]. Per z anhl. Lviv – Ivano-Frankivsk: Lileia-NV. 236 [in Ukrainian].
9. Biloshytskyi, S. V. (2013). *Liberalna demokratiia v XXI stolitti: resursy, vyklyky, perspektyvy* [Liberal democracy in the XXI century: resources, challenges, prospects]. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia doktora politychnykh nauk. K. 455 [in Ukrainian].

10. *Bolezni demokratii* [Diseases of democracy]. Retrieved from: <http://pressorg24.com/politics/bolezni-demokratii>.

11. B'yukenen, P. Dzh. (2008). *Na krayu gibeli* [At the end of death]. Per. s angl. M. Bashkatova. M.: OOO «Izdatel'stvo ACT». 349 [in Russian].

12. B'yukenen, P. Dzh. (2003). *Smert' Zapada* [Death of the West]. Per. s angl. A. Bashkirova. M. : OOO «Izdatel'stvo ACT». 444 [in Russian].

13. Vallerstayn, I. (2001). *Analiz mirovykh sistem i situatsiya v sovremennom mire* [Analysis of world systems and the situation in the modern world]. Per. s angl. P. M. Kudyukina. Pod obshchey redaktsiyey kand. polit. nauk B. Yu. Kagarlitskogo. SPb.: Izdatel'stvo «Universitetskaya kniga». 416 [in Russian].

14. Vallerstayn, I. (2003). *Posle liberalizma*. Per. s angl. pod red [After liberalism]. B. Yu. Kagarlitskogo. M.: Editorial URSS. 256 [in Russian].

15. Daimond, L. *Chy isnuie kryza liberalnoi demokratii?* [Is there a crisis of liberal democracy?]. Retrieved from: https://zik.ua/news/2017/10/17/chy_isnuie.

16. *Demokratiia u sviti perezhyvaie naibilshu kryzu za desiatylittia – Freedom House* [Democracy in the world is experiencing the greatest crisis in decades]. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28978013.html>

17. *Doklad o sotsial'noy zashchite v mire 2014/15: Obespechit' ekonomicheskoe vosstanovlenie, inklyuzivnoe razvitie i sotsial'nyu spravedlivost'* [World Social Protection Report 2014/15: Ensure economic recovery, inclusive development and social justice]. Retrieved from: <http://www.world-psi.org/sites/default/files/documents/research/socialdevelopmentgoals-ru.pdf>

18. *Zvit Freedom House: Hlobalna kryza demokratii mozhe maty katastrofichni naslidky* [Freedom House Report: The global crisis of democracy could have catastrophic consequences]. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/28978023.html>

19. Kissindzher, G. (2006). *Strategiya SShA i preventivnaya vojna* [US strategy and preventive war] // *The International Herald*

Tribune. 2006. 14 april. Retrieved from: <http://www.inosmi.ru/translation/226828.html>

20. Krauch, K. (2010). *Postdemokratiya* [Post-democracy]. Per. s angl. N. V. Edel'mana. M.: Izd. dom Gos. un-ta – Vysshey shkoly ekonomiki. 192 [in Russian].

21. Krevel'd, Martin Van. (2006). *Rastsvet i upadok gosudarstva* [The rise and fall of the state]. Per. s angl. pod red. Yu. Kuznetsova i A. Makeeva. M.: IRISEN. 544 [in Russian].

22. K'yeza, Dzh. (2006). *Voyna imperiy: Vostok – Zapad. Razdel sfer vliyaniya* [War of Empires: East - West. Section of spheres of influence]. Per. s it. N. Mironovoy. M.: Eksmo. 320 [in Russian].

23. Lupatsii, V. «*Kryza demokratii*» ta neobkhidnist natsionalnoi modeli sotsialnykh innovatsii [The «crisis of democracy» and the need for a national model of social innovation]. Retrieved from: <http://sg-sofia.com.ua/kryza-demokratii-taneobhidnist-nazionalnoji-modeli-sozialnih-innovazij>

24. *Novye sopostavleniya po paritetu pokupatel'noy sposobnosti pokazyvayut: na dolyu stran s nizkim i srednim urovnem dokhoda prikhoditsya polovina mirovoy ekonomiki* [New purchasing power parity comparisons show that low- and middle-income countries account for half of the world economy]. Retrieved from: <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2020/05/19/new-purchasing-power-parities-show-low-and-middle-income>

25. *Pislia desiattkiv rokiv peremoh demokratiia v sviti pochynaie vtrachaty pozytsii* [After decades of victories, democracy in the world is beginning to lose ground]. Retrieved from: <http://argumentua.com/stati/p-slya-desyatk-v-rok-v-peremog-demokratya-v-sv-t-pochina-vtrachati-pozits>.

26. Pravitel'stvo SShA «snizhaet standarty» na prayvesi [The US government is «lowering standards» on privacy] // *Prava cheloveka v Rossii*. 2000. 6 oktyabrya. Retrieved from: <http://www.hro.org/editions/alert/4-9/23/htm>.

27. *Reformy v Ukraini: hromadska dumka naseleattia – 2019* [Reforms in Ukraine: public opinion - 2019]. Retrieved from: <https://dif.org.ua/article/reformi-v-ukraini-gromadska-dumka-naselennya-2019>.

28. Soros, Dzh. (1994). *Utverdzhennia demokratii* [Establishment of democracy]. Per. z anhl. O. Kovalenko. K. : Osnovy. 224 [in Ukrainian].

29. Soros, Dzh. (1999). *Kryza hlobalnoho kapitalizmu. Vidkryte suspilstvo pid zahrozoiu* [The crisis of global capitalism. An open society is under threat]. Per. z anhl. R. Tkachuk, A. Frolkin. K. : Osnovy. 259 [in Ukrainian].

30. Soros, Dzh. (2004). *Myl'nyy puzyr' amerikanskogo prevoskhodstva. Na chto sleduet napravit' amerikanskuyu moshch'* [Soap bubble of American superiority. What should American power be directed at?]. Per. s angl. M.: Alpina Biznes Buks. 192 [in Russian].

31. Stiglits, Dzh. (2003). *Globalizatsiya: trevozhnye tendentsii* [Globalization: alarming trends]. Per. s angl. G. G. Pirogova. M.: Nats. obshchest.-nauch. fond. 304 [in Russian].

32. Todd, E. (2004). *Posle imperii. Pax Americana – nachalo kontsa* [After the empire. Pax Americana - the beginning of the end]. Per. s fr. E. N. Korendyasova. M.: Mezhdunar. otnosheniya. 240 [in Russian].

33. *U sviti zrostaie nezadovolenist demokratiieiu – doslidzhennia* [Dissatisfaction with democracy is growing in the world - research]. Retrieved from: <https://ua-news.liga.net/world/news/u-sviti-zrostaie-nezadovolenist>

34. Fukuyama, F. (2004). *Konets istorii i posledniy chelovek* [The end of the story and the last man]. Per. s angl. M. B. Levina. M.: OOO «Izdatel'stvo AST». Retrieved from: http://lib.ru/POLITOLOG/FUKUYAMA/konec_istorii.txt

35. Fukuyama, F. (2007). *Amerika na rasput'ye. Demokratiya, vlast' i neokonservativnoe nasledie* [America at a crossroads. Democracy, power and neoconservative heritage]. M.: AST. 288 [in Russian].

36. Khantington Samyuel F. *Zapad: unikal'nost', a ne universal'nost'* [West: uniqueness, not universality]. Retrieved from: <http://www.liberal.ru/article.asp?Num=44>.

37. Khantington, S. (2004). *Kto my? Vyzovy amerikanskoj natsional'noy identichnosti* [Who are we? Challenges of American national identity]. Per. s angl. A. Bashkirova. M.: OOO «Izdatel'stvo ACT»: OOO «Tranzitkniga». 635 [in Russian].

38. Khantington, S. (2003). *Stolknovenie tsivilizatsiy* [Clash of civilizations]. Per. s angl. T. Velimeeva. Yu. Novikova. M. : OOO «Izdatel'stvo AST». 603 [in Russian].

39. *Shcho take «neliberalna demokratiia» i yak yii zaprovadzhuiut v Uhorsshchyni?* [What is «illiberal democracy» and how is it implemented in Hungary?]. Retrieved from: <https://zakarpattya.net.ua/News/187840-ShCHO-take-neliberalna-demokratiia-i-iak-ii-zaprovadzhuiut-v-Uhorsshchyni>.

40. *Yak kryza liberalnoi demokratii vplyvaie na Ukrainu* [How the crisis of liberal democracy affects Ukraine]. Retrieved from: <https://nakipelo.ua/yak-kryza-liberalnoyi-demokratiyi-vplyvaye-na-ukrayinu/>.

АНОТАЦІЯ

У статті на основі опублікованих джерел і літератури синтезовано внутрішньосистемні й позасистемні фактори демократичного транзиту сучасного світу, які викликають антидемократичні й антиліберальні трансформації розвинутих ліберальних демократій. Серед внутрішньосистемних факторів виокремлено: 1) державно-правовий аспект, пов'язаний із наростанням невідповідності між темпами ускладнення соціальної структури суспільства й здатністю людини до їх усвідомлення, надзвичайним ускладненням систем управління суспільством, розростанням правової системи, втратою легітимності існуючих форм організації влади і державності; 2) соціально-економічний аспект, пов'язаний із посиленням соціальної поляризації в середовищі національних суспільств, монополізацією ринків великими корпораціями; 3) політико-культурний аспект, пов'язаний із втратою частиною суспільства віри у демократію як найкращий проєкт суспільного розвитку, через

неспроможність політичних еліт вирішувати нагальні проблеми – від соціальних до екологічних, прогресуванням на поведінковому рівні маніпулятивних практик, проявів маргінальності тощо.

Позасистемні фактори пов'язані з: 1) глобалістським аспектом, який знаходить практичний прояв у наростанні сировинної, енергетичної й екологічної криз, глобальній зміні клімату, епідеміологічних (пандемічних) спалахах соціальних захворювань, техногенних катастрофах, природних катаклізмах; 2) геополітичними аспектами, які проявляються в посиленні демографічного дисбалансу між західною й незахідною цивілізаціями, звуженням меж суверенітету національних держав, поширенням у світі антиамериканських / євроскептичних настроїв і розширенням соціальної бази авторитарних режимів, перманентним наростанням терористичних практик як методу досягнення політичних цілей; 3) геоеконімічним аспектом, який проявляється в послабленні традиційних політичних інститутів як наслідок економізації міжнародних відносин, підвищенні ймовірності фінансово-економічних криз, дестабілізації національних економік периферійних країн, посиленні соціальної поляризації між багатими і бідними країнами, зростанням міграційних потоків у розвинені країни. Зроблено висновок, що проблеми нинішнього етапу демократичного транзиту не можуть ставити під сумнів основоположні принципи ліберально-демократичної доктрини як моделі суспільно-політичної самоорганізації та історичного шляху реалізації суспільно-політичної спільноти загалом й людини як особистості зокрема.

***Ключові слова:** ліберально-демократична доктрина, криза, сучасне суспільство, глобалізація, глобальна метрополія, світова периферія.*

АННОТАЦІЯ

В статтю на основі опублікованих джерел і літератури синтезовані внутрисистемні

внесистемные факторы демократического транзита современного мира, которые вызывают антидемократические и антилиберальные трансформации развитых либеральных демократий. Среди внутрисистемных факторов выделены: 1) государственно-правовой аспект, связанный с нарастанием несоответствия между темпами усложнение социальной структуры общества и способностью человека к их осознанию, чрезвычайным осложнением систем управления обществом, разрастанием правовой системы, потерей легитимности существующих форм организации власти и государственности; 2) социально-экономический аспект, связанный с усилением социальной поляризации в среде национальных обществ, монополизацией рынков крупными корпорациями; 3) политико-культурный аспект, связанный с потерей частью общества веры в демократию как лучший проект общественного развития, из-за неспособности политических элит решать насущные проблемы – от социальных до экологических, прогрессирующим на поведенческом уровне манипулятивных практик, проявлений маргинальности и т. п.

Внесистемные факторы связаны с: 1) глобалистским аспектом, который находит практическое проявление в нарастании сырьевого, энергетического и экологического кризисов, глобальном изменении климата, эпидемиологических (пандемических) вспышках социальных заболеваний, техногенных катастрофах, природных катаклизмах; 2) геополитическими аспектами, которые проявляются в усилении демографического дисбаланса между западной и незападной цивилизациями, сужением границ суверенитета национальных государств, распространением в мире антиамериканских / евроскептических настроений и расширением социальной базы авторитарных режимов, перманентным нарастанием террористических практик как метода достижения политических целей; 3) геоэкономическим аспектом, который проявляется в ослаблении традиционных

политических институтов как следствие экономизации международных отношений, повышению вероятности финансово-экономических кризисов, дестабилизации национальных экономик периферийных стран, усилении социальной поляризации между богатыми и бедными странами, ростом миграционных потоков в развитые страны. Сделан вывод, что проблемы нынешнего этапа демократического транзита не могут ставить под сомнение основополагающие принципы либерально-демократической доктрины как модели общественно-политической самоорганизации и исторического пути реализации общественно-политического сообщества в целом и человека как личности в частности.

Ключевые слова: *либерально-демократическая доктрина, кризис, современное общество, глобализация, глобальная метрополия, мировая периферия.*